

KUNSTEN

[K] TUSSEN GEEST EN MATERIE. JAN TOOROP IN HET GEMEENTEMUSEUM DEN HAAG

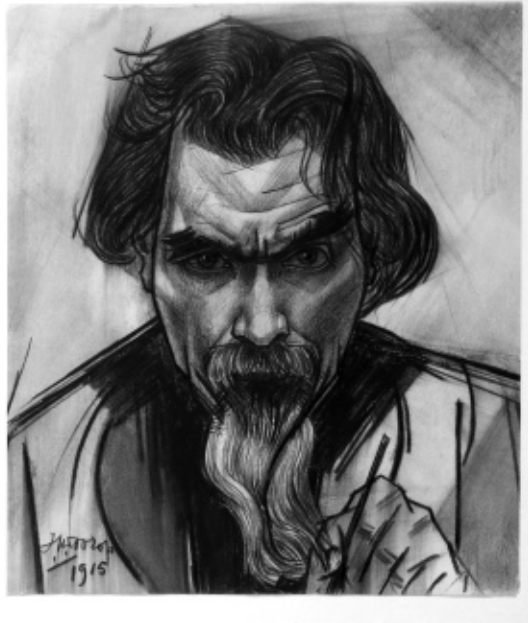
In het Gemeentemuseum Den Haag kun je boven aan de trap twee keuzes maken: rechts ga je de Karel Appel-tentoonstelling in, links naar het overzicht van Jan Toorop. Een groter verschil tussen twee kunstenaars is bijna niet denkbaar, tussen het emotionele en het rationele; tussen gebaar en lijn; tussen doener en denker. De meeste bezoekers gaan doelbewust naar links of naar rechts. Je komt of voor Appel, of voor Toorop.

Wie kiest voor Toorop, gaat een zeer gevarieerde tentoonstelling in. Zo groot als het verschil is tussen Appel en Toorop, zo groot zijn haast ook de overgangen tussen de opeenvolgende stijlen binnen het oeuvre van deze laatste kunstenaar, die als een spons de nieuwe ontwikkelingen in de Europese beeldende kunst van het einde van de negentiende eeuw absorbeerde en toepaste. Na jarenlang onderzoek is er nu voor het eerst zicht op het gehele oeuvre van Toorop, waaruit een zeer breed overzicht is samengesteld. Er zijn bruiklenen te zien uit bijna alle belangrijke Nederlandse museale collecties, maar ook van behoorlijk veel particulieren en buitenlandse musea en verzamelaars.

De tentoonstelling is chronologisch opgezet en begint met een aantal opvallend grote schilderijen uit

de periode 1883-1886 in realistische en impressionistische stijl. De werken hebben een verrassende kwaliteit, en de verwantschap met het werk van belangrijke negentiende-eeuwse kunstenaars als Gustave Courbet, James Ensor en James McNeill Whistler valt meteen op. Het schilderij *De begrafenis*, uit juni 1883, doet direct denken aan een van de boegbeelden van het realisme, *Bonjour Monsieur Courbet* (1854) van de gelijknamige schilder. Ook *Garenwinden* (1883) past helemaal in de traditie van de negentiende eeuw. Vernieuwend is Toorop dan nog geenszins, Courbet en Jean-François Millet schilderden hun iconen al ruim dertig jaar eerder. De vernieuwing komt kort daarna, met Toorops eerste pointillistische periode die in 1888 plots begint nadat hij in Brussel kennis heeft gemaakt met het werk van Georges Seurat. De stilistische ommezwaai wordt benadrukt door een kleurwissel van de tentoonstellingswanden, die in deze zalen geel geschilderd zijn.

Een eerste hoogtepunt in het oeuvre van Toorop, bijeengebracht in een grote tentoonstellingszaal, vormt het laatste decennium van de negentiende eeuw. Het is de periode van een zeer kenmerkende, verfijnde stijl, waarin hij zijn mystieke ideeën over het menselijke bestaan weergeeft in overtuigend symbolistische tekeningen en schilderijen. Na het realistisch schilderen en de pointillistische periode

Jan Toorop, *Zelfportret*, 1915, zwart krijt op papier, 23,3 x 20 cm, Collectie Gemeentemuseum Den Haag.

wordt nu “de lijn” de belangrijkste stijlfiguur in zijn werk. Alles lijkt in het licht van het tekenen te staan, ook het schilderen. Het schilderij *De jonge generatie* (1892, Boijmans van Beuningen) is geschilderd in groene en roze kleuren, met een toets die tekenachtig, bijna krassend overkomt en weer sterk aan James Ensor doet denken. Van navolging kan nauwelijks sprake zijn: Ensor en Toorop zijn tijdgenoten en de schilderijen van Ensor met een vergelijkbare tekenachtige schildertoets, zoals *Adam en Eva uit het paradijs verjaagd* (1887) of *Christus bedaart de storm* (1891), ontstaan vrijwel gelijktijdig met die van Toorop. *De jonge generatie* toont de allegorie in een sprookjesachtige voorstelling. In het midden van het schilderij zit, in een groene omgeving van allerlei vegetatie, een kind in een witte kinderstoel met telraam, de armpjes omhoog – je zou het bijna horen kirren –, zich niet bewust van waar het zich bevindt. De achtergrond bestaat uit donkere bomen, een enigszins duister en ondoordringbaar bos. Op de voorgrond lage struiken, iets wat op een waterstroom lijkt. Een kale boom strekt zijn wortels en takken grillig uit. Op de voorgrond een stuk spoorrails en een telefoonpaal, onmiskenbare symbolen van het moderne leven. Verder zien we een slang, een bouwvallig huis, en tussen de donkere boomstammen doemt een oude vrouw op. Een fantasievolle, symbolische compositie.

Op de werken die de jaren daarop ontstaan, worden de voorstellingen mysterieuzer, de lijnen uitgesprokener en ook wel zwart van sfeer. Voorstelling en lijn gaan samen in een geweven geheel van vormen, figuratief en decoratief. Hoogtepunten vormen ook de werken waarbij de voorstelling voortgezet wordt op de lijst, zoals bij *Lijnenspel, de komst van de nieuwe kunst* (1893, Gemeentemuseum Den Haag) en *Zang der tijden* (1893, Kröller-Müller Museum). Bij enkele werken zijn de lijsten vervangen door nieuwe, blanco exemplaren en herinneren enkel oude foto's nog aan de oorspronkelijke eenheid.

Het is vervolgens weer even omschakelen naar een nieuwe pointillistische periode. Is dit echt dezelfde kunstenaar die in zachte pasteltinten de zee met vissersbootjes bij Katwijk weergeeft? Die socialistische tegeltableaus maakt voor de Beurs van Berlage in Amsterdam?

Een volgende verandering doet zich voor als Jan Toorop in 1905 toetreedt tot de katholieke kerk. De kleur van de tentoonstellingswanden is inmiddels – na rood, geel en blauw – weer rood. “Vanaf dat moment stelde hij zijn kunst in dienst van de verdiepte geloofsbeleving”, staat te lezen in de (bescheiden) zaalteksten. Het leverde hem een reeks monumentale opdrachten op voor de Nieuwe Sint-Bavokerk in Haarlem en de beroemde kruisweg voor

Jan Toorop, *Verlangen en Bevreddiging*, 1893, potlood, zwart krijt, gele en blauwe pastel, wit gehoogd, op beige papier op karton, 76 x 90 cm, Musée d'Orsay, Parijs.

de Sint Bernulphuskerk in Oosterbeek. Bijzonder is dat de Bernulphuskerk vijf van de veertien staties uitleende, en dat terwijl Goede Vrijdag in de tentoonstellingsperiode valt. De staties, in omgekeerde volgorde getoond, zijn samen met de krijt- en houtskooltekeningen van de apostelen uit de collectie van het Stedelijk Museum Amsterdam van absoluut topniveau.

De laatste jaren van zijn leven manifesteert Toorop zich vooral als tekenaar. Dit, in combinatie met het uitgesproken religieuze karakter van zijn werk, staat misschien een wat meer onbevangen en neutrale benadering van zijn werk uit deze periode in de weg.

Toorop staat enigszins bekend als een inconsistente en wispelturige schilder, en dat klopt wat stijl betreft. Maar in zijn thematiek is hij behoorlijk vasthoudend. Inhoudelijk verbeeldt zijn werk de tegenstellingen tussen goed en kwaad, rust en passie, geest en materie, het hogere en het aardse.

Het grote belang van Jan Toorop zal bij veel mensen niet bekend zijn, en het is jammer dat dit in deze tentoonstelling niet echt naar voren komt. Het filmpje dat het Polygoonjournaal maakte van zijn begrafenis, die in omvang en aandacht leek op een staatsbegrafenis, had daar bijvoorbeeld een mooi beeld van kunnen geven. Kunnen wij ons nu nog verplaatsen in de spirituele wereld van ruim honderd

jaar geleden om ons enigszins een beeld te vormen van de levensbeschouwelijke kwesties en dilemma's en (literaire) bronnen waar intellectuele kunstenaars als Jan Toorop zich op baseerden? Heeft de bezoeker niet wat meer uitleg nodig om deze wereld, die zo anders is dan onze huidige, te kunnen begrijpen? Foto's, documentatiemateriaal, wat meer toelichting in de vorm van beeld of geluid waren welkom geweest. Enigszins kaal is ook de afwezigheid van de betekenis van Toorop voor kunstenaars uit zijn eigen tijd, zoals Piet Mondriaan, maar zeker ook voor de generaties na hem, waaronder zijn dochter Charley.

Tegelijkertijd is het van grote waarde dat er überhaupt nog bevlogen en vasthoudende onderzoekers zijn als Gerard van Wezel, die al tientallen jaren onderzoek doet naar het oeuvre van Jan Toorop, waardoor deze overzichtstentoonstelling en de bijbehorende uitvoerige catalogus (*Jan Toorop. Zang der tijden*) gerealiseerd konden worden.

Over het belang van Jan Toorop schrijft Benno Tempel, directeur van het Gemeentemuseum, in het voorwoord van de catalogus: "Jan Toorop heeft als geen andere vaderlandse kunstenaar het beeld bepaald van de ontwikkeling van de moderne kunst in Nederland in de periode van 1885-1909." Hij was ontvankelijk voor buitenlandse tendensen, en daarmee van invloed op veel Nederlandse maar ook

op buitenlandse kunstenaars, zoals Gustav Klimt. Het is geen toeval, maar een staaltje van sterke regie, dat tegelijkertijd met de Toorop-tentoonstelling ook het prachtige schilderij *Judith* van Klimt (een bruikleen van het Weense Museum Belvedere) in het Gemeentemuseum te zien is als onderdeel van de expositie *Klimt-Schiele* (tot en met 19 juni).

MIRIAM WINDHAUSEN

Expositie: *Jan Toorop*, nog tot en met 29 mei 2016 in Gemeentemuseum Den Haag, Stadhouderslaan 41, 2517 HV, Den Haag.
www.gemeentemuseum.nl/tentoonstellingen/jan-toorop.
Catalogus: GERARD VAN WEZEL, *Jan Toorop. Zang der tijden*, Wbooks, Zwolle, 2016, 280 p.
